

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה לד: גדרי הפסק בברכות הנהנין (2): היסח

הדעת וסיום הסעודה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לד: גדרי הפסק בברכות הנהנין (2): היסח הדעת וסיום הסעודה

* *

רקע

הגמ' אומרת: "גמר [סעודתו] אסור מלאכול". ניתן לפרש שאסור לאכול ללא ברכה ראשונה, וניתן לפרש שאסור לאכול כלל לפני שמברך ברכה אחרונה. מבין שני הפירושים הללו מתחדשים לנו גדרי הפסק בברכות הנהנין.

מקורות

- א. גמ' מב. "רב פפא איקלע לבי רב הונא בריה דרב נתן... בית המצרי בגלל יוסף"
פסחים קג. קג: "רב יעקב בר אבא איקלע... דאסחיתו דעתייכו"
רש"י פסחים קג: ד"ה כיון דאמריתו הב
ב. תוס' ד"ה סלק, רבי, אתכא (הראשון), תכף
רי"ף ל. "רב פפא איקלע לבי רב הונא... תכף לנטילת ידים ברכה"
תלמידי רבינו יונה ד"ה [לא], אלא
רא"ש סי' לא
טור סי' קעט
רמב"ם הל' ברכות פ"ד הל' ז-ח; פ"ו ה"כ
ג. שו"ע סי' קעט סע' א-ג, ומשנה ברורה

טור סי' קעט

גמר סעודתו ונטל ידיו מים אחרונים אסור לאכול. פירש"י עד שיברך ברכת המזון, ולא נראה כן, דהיסח הדעת אינו מזיק ברכה אחרונה על מה שאכל. אלא פירוש אסור לשתות ולאכול עד שיברך עליו תחלה, דכיון שנטל ידיו כדי לברך הסיח דעתו מלאכול ולשתות ואין הברכה שבירך תחלה פוטרת מה שרוצה לאכול ולשתות עוד ולכן צריך לברך עליו. ואי אמר הב לן ונברך הוי היסח הדעת כמו נטילת ידיים. ומי שסומך על שולחן אחרים אפילו אמר הב לן ונברך לא הוי היסח הדעת עד שיאמר בעל הבית.

הסבר הסוגיה

רב פפא איקלע לבי רב הונא בריה דרב נתן, בחר דגמר סעודתייהו אייתו לקמייהו מידי למיכל, שקל רב פפא וקא אכיל, אמרי ליה לא סבר לה מר גמר אסור מלאכול, אמר להו סלק אתמר... ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אלא... תכף לנטילת ידים ברכה. [גמ' מב.]

הגמ' דנה מהו סיום הסעודה שלאחריו אסור לאכול. נחלקו הראשונים מה פירוש שאסור לאכול לאחר סיום הסעודה: תוס' [ד"ה רבין והרא"ש] סי' לא וביתר הרחבה בחולין פ"ו סי' ה' מפרשים שאסור לאכול ללא ברכה ראשונה. הברכה שבתחילת הסעודה אינה פוטרת את

האוכל הנאכל לאחר סיום הסעודה, ולכן צריך לחזור ולברך ברכה ראשונה. רש"י [ד"ה אסור מלאכול, פסחים קג: ד"ה כיון דאמרתו], הרא"ה [ד"ה רב פפא, אמר ליה] והרמב"ם [פ"ד ה"ח, פ"ו ה"כ] מפרשים שאסור לאכול כלל עד שיברך ברכת המזון¹.
 לדעת תוס' והרא"ש סיום הסעודה מהווה הפסק רק לעניין ברכה ראשונה, ולדעת רש"י, הרא"ה והרמב"ם סיום הסעודה מהווה הפסק גם לעניין ברכה אחרונה.

אנשי ביתו של רב הונא בריה דרב נתן סברו שסיום האכילה תלוי בדעתו של האדם בלבד, וכיוון שהוא גמר אכילתו והסיח דעתו מהברכה, אסור לו לאכול ללא ברכה חדשה. ענה להם רב פפא "סלק אתמר", סיום האכילה תלוי במעשה של סילוק השולחן. מסקנת הסוגיה היא שסיום האכילה אינו תלוי במעשה של סילוק השולחן אלא תלוי במעשה של נטילת ידים. ניתן להבין את תשובת רב פפא ואת מסקנת הסוגיה בשתי דרכים: א. סיום האכילה אינו תלוי בהחלטה סובייקטיבית של האדם אלא בהגדרה אובייקטיבית. ב. סיום האכילה תלוי בדעתו של האדם, אך דעתו של האדם לסיים את סעודתו אינה מוחלטת עד לאחר נטילת ידיים לברכה שבה יש גילוי דעת ברור לסיום האכילה².

מדברי התוס' משמע כדרך הראשונה. תוס' [ד"ה אתכא] מחדשים שאדם ששכח אפיקומן אינו צריך לחזור ולברך ברכת המוציא, ש"אנן אתכא דרחמנא סמכינן". "תכא דרחמנא אינו דומה ל"תכא דריש גלותא", שהרי הסמוך לשולחנו של ריש גלותא מתכוון שסעודתו תסתיים רק לאחר שריש גלותא יסיים את סעודתו, אבל השוכח אפיקומן לא היה בדעתו לאכול כלל וכלל, ואף על פי כן אינו צריך לחזור ולברך. משמע, שלסיום האכילה הגדרה אובייקטיבית שאינה תלויה בדעתו של האדם, ובליל הסדר קובעת ההלכה, ש"יחידת האכילה" מסתיימת רק לאחר אכילת האפיקומן³.

סוגיה נוספת העוסקת בהגדרת סיום האכילה היא הגמ' בפסחים [קג.]. הגמ' אומרת שרב יעקב בר אבא ראה את רבא מברך "בורא פרי הגפן" על כוס של ברכת המזון אף שהוא בירך כבר על יין בסעודה, ושאלו על כך. ענה לו רבא שהוא נוהג כתלמידי דרב הסבורים שאמירת "הב לן וניברין" מהווה הפסק והיסח הדעת ומחייבת לחזור ולברך ברכה ראשונה (וכל שכן שברכת המזון מהווה הפסק). תשובת רבא היא שברכת המזון מהווה סיום אובייקטיבי של האכילה, ולכן מחייבת לחזור ולברך אף שבשעת הברכה היתה דעתו גם על כוס של ברכה.

¹ אמנם בחולין [פו: ד"ה כיון דאמר הב וליברך] מפורש בדברי רש"י שדי לברך ברכה ראשונה ואין צריך לברך ברכה אחרונה.

² חשוב לציין את מחלוקת התוס' והרשב"א [המובאת לעיל סוגיה ל עמ' 135-136] בהסבר דברי רב פפא [מא:], אם האוכל "דברים הבאים מחמת הסעודה" לאחר עקירת שולחן צריך לברך עליהם. לפי התוס' צריך לברך עליהם, זאת אומרת שמסקנת הסוגיה שעקירת שולחן אינה מחייבת לחזור ולברך ברכה ראשונה, מתייחסת לאכילת פת בלבד, לפי הרשב"א אין צריך לברך עליהם, זאת אומרת שמסקנת הסוגיה מתייחסת לכל "הדברים הבאים מחמת הסעודה".

³ ניתן לדחות ראייה זו ולומר שדעתו של אדם לקיים את הסדר כהלכתו, ולכן דעתו הבסיסית היא לא לסיים לפני אכילת אפיקומן.

הראשונים מתקשים בסתירה בין סוגיית הגמ' שלנו לבין הגמ' בפסחים. בסוגיית הגמ' שלנו נאמר שרק נטילת ידיים מחייבת לברך, ואילו בגמ' בפסחים נאמר שגם אמירת "הב לך ונברך" מחייבת לברך אף שעדיין לא נטלו ידיהם. נחלקו הראשונים כיצד ליישב את הסתירה בין שתי הגמ' הללו:

תוס' [ד"ה תכף] והרא"ש [סי' לא] מפרשים שאין סתירה כלל, שתי הסוגיות מקבילות זו לזו. גם נטילת ידיים וגם אמירת "הב לך ונברך" הן הקדמה לברכת המזון, כל אחת מהן מהווה סיום הסעודה, ושתייהן מחייבות אדם הרוצה לאכול או לשתות לחזור ולברך ברכת הנהנין.

רבינו יונה [ל. ד"ה אלא] מיישב את הסתירה על ידי חילוק בין אכילת פת לשתיית יין. לאחר אמירת "הב לך ונברך" אסור לשתות יין ללא ברכה ראשונה, אבל אכילת פת מותרת עד שיטול ידיו לברכת המזון. ניתן להבין שאמירת "הב לך ונברך" מהווה הסח הדעת מין אך הסחת דעת מאכילה היא רק בנטילת ידיים. אולם ניתן להבין שיש חילוק מהותי בין סעודה לבין שתייה. לסעודה יש הגדרה אובייקטיבית, וכל עוד לא נטל את ידיו הסעודה לא הסתיימה, ולכן אינו צריך לחזור ולברך. ל"יחידת שתייה" אין הגדרה אובייקטיבית, וסיום "יחידת השתייה" תלוי בדעתו בלבד, אמירת "הב לך ונברך" מוכיחה שהסח דעתו משתייה, ולכן חייב לחזור ולברך.

שיטת הרמב"ם קובעת ברכה לעצמה. הרמב"ם [פ"ד הל' ז-ח] פוסק: "גמר בלבו מלאכול או מלשתות ואחר כך נמלך לאכול או לשתות... חוזר ומברך... היו שותין ואמרו בואו ונברך ברכת המזון או בואו ונקדש קידוש היום נאסר עליהם לשתות עד שיברכו או יקדשו, ואם רצו לחזור ולשתות קודם שיברכו או יקדשו אף על פי שאינם רשאים צריכים לחזור ולברך תחלה בורא פרי הגפן ואחר כך ישתו". ובהלכה נוספת [פ"ו הל' כ]: "ותכף לנטילת ידים ברכת המזון. לא יפסיק ביניהם בדבר אחר, אפילו לשתות מים אחר שנטל ידיו באחרונה אסור עד שיברך ברכת המזון". הרמב"ם פוסק שלושה דינים בגדרי הפסק בסעודה: א. גמר בלבו לסיים סעודתו ונמלך - חייב לחזור ולברך ברכה ראשונה בלבד. ב. חבורת אנשים השותים אחר סעודתם שאמרו "הב לך ונברך" או בואו ונקדש - חייבים לברך תחילה ברכת המזון, ואם עושים שלא כדין ושותים לפני ברכת המזון חייבים לחזור ולברך ברכה ראשונה. ג. נטל ידיו - אסור לו לשתות אפילו מים עד שיברך ברכת המזון.

הראב"ד משיג על הדין הראשון של הרמב"ם: "לענין אכילה לא היא הפסקה אלא במים אחרונים". נראה להסביר שהרמב"ם והראב"ד נחלקו בהבנת נושא הדיון בסוגייתנו. הראב"ד מפרש שהגמ' עוסקת בגדרי היסח הדעת בסעודה, והיא מחדשת ש"גמר בלבו" אינו היסח הדעת גמור, ומותר עד נטילת ידיים לאכול ולשתות ללא ברכה ראשונה. הרמב"ם מפרש שהיסח הדעת לעניין ברכה ראשונה נידון במסכת פסחים בסוגיית "נמלך", והמסקנה להלכה שגומר בלבו שלא לאכול ולשתות חייב תמיד בברכה ראשונה. הדיון בסוגייתנו הוא בהגדרת סיום "יחידת האכילה" המחייב לברך ברכה אחרונה לפני שמתחילים "יחידת אכילה" חדשה. בני ביתו של רב הונא בריה דרב נתן סברו שסיום האכילה המחייב ברכה אחרונה הוא כשדעתו לגמור סעודתו, ענה להם רב פפא שסיום האכילה המחייב ברכה

אחרונה הוא סילוק השולחן. מסקנת הגמ' שאין הלכה כרב פפא, ורק נטילת ידיים מהווה סיום הסעודה המחייב ברכה אחרונה, דין זה נכלל בפסק הרמב"ם בהל' ברכות [פ"ו ה"כ]. הגמ' בפסחים דנה בדין שלישי, והוא דינה של חבורה השותה יין לאחר סעודתה ובני החבורה אמרו "הב לן ונברך" ונמלכו להמשיך ולשתות. אם היו נמלכים לאכול פת היו חייבים לחזור ולברך ברכה ראשונה, כדין "נמלך", ולא היו חייבים בברכה אחרונה כיוון שסיום סעודתם הוא רק בנטילת ידיים. אך כיוון שלא נמלכו להמשיך ולסעוד אלא רק להמשיך ולשתות הם חייבים לברך ברכת המזון תחילה על סעודתם.⁴

רבינו יונה [ל. ד"ה אלא] וכנראה אף הרא"ש [סי' לא] סוברים כרמב"ם שאסור לאכול אחר נטילת ידיים עד שיברך ברכת המזון תחילה, אך שיטתם שונה משיטתו. לדעת הרמב"ם סיום האכילה מחייב גם ברכה אחרונה, ולדעתם סיום האכילה מחייב ברכה ראשונה בלבד, והחיוב לברך ברכת המזון תחילה הוא מפני שאסור להפסיק בין מים אחרונים לברכת המזון. בטור [סי' קעט] מפורש שאף לאחר נטילת ידיים אין חיוב לברך ברכת המזון ומותר לאכול בברכה ראשונה.⁵

סיכום

נחלקו הראשונים בגדרי ההפסקה לברכה ראשונה ולברכה אחרונה ונסכם שיטותיהם אחת לאחת:

הטור סובר שאמירת "הב לן ונברך" ונטילת ידיים למים אחרונים הן סיום הסעודה, ודין סיום סעודה משמעותי לברכה ראשונה בלבד. לפני אמירת "הב לן ונברך" ונטילת ידיים מותר לאכול ללא ברכה ולאחריהן מותר לאכול בברכה ראשונה בלבד.

הרא"ש סובר כטור, אך לדעתו יש הלכה נוספת, שחובה לסמוך נטילת ידיים לברכת המזון, ולכן אסור לאכול אחר מים אחרונים עד שיברך ברכת המזון תחילה.

רבינו יונה סובר שאמירת "הב לן ונברך" מהווה היסח הדעת משתייה והרוצה לשתות צריך לחזור ולברך ברכה ראשונה; אך מותר לאכול ללא ברכה ראשונה כל עוד לא נטל ידיו, שכן סיום האכילה הוא רק בנטילת ידיים למים אחרונים. למעשה חובה לסמוך נטילת ידיים לברכת המזון, ולכן אסור לאכול לפני שמברך ברכת המזון.

הרמב"ם סובר שהיסח הדעת מחייב לחזור ולברך ברכה ראשונה, וסיום האכילה מחייב לברך גם ברכה אחרונה. האומר "הב לן ונברך" ונמלך לשתות בלבד מגלה שסעודתו

⁴ הסבר זה הוא על פי לשון הרמב"ם: "היו שותין ואמרו בואו ונברך ברכת המזון", משמע שתייה ולא אכילה. אך בסברא קשה לחלק ביניהן. ניתן להבין שאם המסובים נמלכים לאכול הם ממשיכים את סעודתם הראשונה, ואם נמלכים לשתות בלבד הם אינם ממשיכים את סעודתם הראשונה, אך הסברא עדיין לא ברורה. הכסף משנה התקשה בדין זה ופירש: "שתייה לאו דוקא, והוא הדין נמלך לאכול חייב לברך ברכת המזון תחילה" [וכן בבית יוסף סי' קעט סע' א מד"ה והרמב"ם]. לפי הסבר זה שיטת הרמב"ם כשיטת התוס' 'שהב לן ונברך' מהווה סיום הסעודה כנטילת ידיים, אלא שלדעת התוס' סיום הסעודה מחייב ברכה ראשונה ולדעת הרמב"ם גם ברכה אחרונה [ועיין גם בביאור הלכה (שם ד"ה ואפילו)].

⁵ הסבר זה בשיטת הרא"ש הוא לפי הבנת הבית יוסף [סי' קעט סע' א ד"ה ויש לדקדק], הב"ח [שם ד"ה ליישב] מבאר את שיטת הרא"ש כשיטת הטור.

הסתיימה וחייב לברך ברכת המזון תחילה, אם נמלך לאכול מגלה שסעודתו לא הסתיימה ואינו חייב בברכת המזון. נטילת ידיים למים אחרונים היא סיום גמור של הסעודה, ואינו רשאי לאכול ללא שמברך ברכת המזון תחילה.

הלכה

השו"ע [סי' קעט סע' א] פוסק שאחר נטילת ידיים למים אחרונים אסור לאכול ולשתות עד שיברך ברכת המזון תחילה, לאחר אמירת "הב לך ונברך" אסור לשתות ללא ברכה ראשונה, ויש מחלוקת רבינו יונה ורא"ש אם מותר לאכול ללא ברכה ראשונה. השו"ע אינו מכריע בין שיטת רבינו יונה לשיטת הרא"ש, ולכן פוסק המשנה ברורה [סק"ט] שיש להיזהר שלא לאכול אחר אמירת "הב לך ונברך".

המשנה ברורה [סק"ג, שער הציון אות ט] פוסק שאם הסיח דעתו מלשתות חייב לברך ברכה ראשונה, מפני שלגבי שתייה כולי עלמא מודים שהיסח הדעת מצריך ברכה. הוא [ביאור הלכה סוד"ה אין] מוסיף שאם הסיח דעתו בהדיא מלאכול אסור לו לאכול אף שלא אמר "הב לך ונברך" מפני שיש מחלוקת ראשונים אם חייב בברכה ראשונה.